

УДК 712 (477.41) «17/18»

САДИБНО-ПАРКОВІ УТВОРЕННЯ КИЇВЩИНИ ЯК ОСЕРЕДКИ ХУДОЖНЬОЇ КУЛЬТУРИ КІНЦЯ XVIII – XIX СТОЛІТЬ

Маланюк В. Я., канд. арх.

Український державний науково-дослідний і проектний інститут цивільного сільського будівництва, м. Київ

Тел. (044) 524-76-88

Анотація. У статті розглянуто садибно-паркові утворення Київщини (в межах даного дослідження це – територія Київської області та одноіменної губернії, 1797–1925) як осередки художньої культури кінця XVIII – XIX століть.

Ключові слова – садибно-паркове утворення, садибна культура, резиденція, палацово-парковий ансамбль.

Проблема дослідження. Садибно-паркові утворення Київщини кінця XVIII–XIX століть становлять інтерес не тільки як взірці характерної архітектури відповідного періоду та твори садибно-паркового мистецтва, але і як історичні об'єкти, пов'язані з визначними історичними подіями в регіоні та життям відомих людей.

Мета роботи. Дослідити історичну цінність садибно-паркових утворень Київщини як осередків художньої культури кінця XVIII–XIX століть.

Завдання роботи. На прикладах дворянських садиб Правобережної (Біла Церква, Верхівня, Кагарлик, Кам'янка, Корсунь, Мотовилівка) та Лівобережної (Ташань, Яготин) частин Київщини визначити їх зв'язок з життям видатних людей та визначними історичними подіями у регіоні.

Низка політичних та соціально-економічних обставин кінця XVIII – першої половини XIX ст. обумовила широкий розмах будівництва дворянських садиб на теренах України, зокрема на Київщині. На момент зведення садиби стають основним місцем перебування поміщиків-дворян, предметом особистого престижу і свідченням могутності, набувають презентативного характеру, виконують функцію індикатора соціального статусу власника. Згідно з даними В. Козюліна, садибні комплекси стають своєрідними політичними, економічними і культурними центрами централізованої влади [10].

Неповторним та своєрідним був уклад садибного життя, де тісно перепліталися наслода від споглядання природи і господарчі турботи, естетичне задоволення та інтелектуальні заняття, тісне сімейне спілкування і велелюдні святкування. Саме в садибах, міських і сільських, виросла більшість українських, російських та польських письменників, вчених, політиків, композиторів, мандрівників. Художній світ дворянської садиби ґрунтувався на злитті різних видів мистецтва: поезії, образотворчого мистецтва, музики, театру, архітектури, садово-паркового мистецтва. Тут нагромаджувалися безцінні колекції витворів мистецтва, розкішні бібліотеки та наукові колекції.

На лівобережні частині досліджуваного регіону власниками маєтків були нащадки козацьких династій (Кочубеї, Сулими), російські урядовці як українського походження (К. Розумовський), так і – російського (М. Голіцин, О. Горчаков, М. Репнін-Волконський, П. Румянцев). На Правобережжі спостерігається перевага польських (Браницькі, Ганські, Понятовські), або полонізованих українських поміщиків.

Високий художній рівень садибної архітектури досліджуваного періоду був обумовлений участию у її створенні відомих архітекторів: Блеріо, Д. Ботані, П. Годегарда, Я. Ліндссея, І. Макутіна, А. Менеласа, Ж.-А. Мюнца, А. Штакеншнейдера; а також будівничих парків: Бартецького, Бернгардта, В. Борейка, Вітта, А. Енса, Х.-Л. де Метцеля, Д. Міклера, Мюффо, А. Станге, Штунге та садівників: Ферре, Омельянського.

У той час, коли, за висловом С. Ожегова, «феномен російської садиби полягав у тому, що вона стала унікальним центром розвитку національної культури Росії» [13; с. 131], ряд дворянських гнізд Київської губернії (Олександровка, Стеблів, Шапіївка та інші) були осередками суспільно-художнього та культурного польського життя, де серед гостей можна було зустріти історика і етнографа О. Яблоновського, відомого поета А. Міцкевича, вченого К. Свідзінського, видатного літератора, представника так званої української школи в польській літературі М. Грабовського (він же – власник Олександровки). Велика кількість польських садиб славилася своїми бібліотеками, родинними архівами, колекціями предметів старовини, творів мистецтва, старої порцеляни та срібла. Бібліотеки польських поміщиків вміщували як комплекти класиків польської поезії і повісті, так і періодичні видання та літературу, видану англійською, французькою та німецькою мовами (за інформацією польського науковця Р. Афтаназі [1]).

Слід зауважити про роль польської культури як посередниці між російською та західноєвропейською культурами. Згідно з даними І. Свириди, польська культура, яка зазнала піднесення у добу Відродження, сприяла поширенню у російському мистецтві нових для нього ренесансних явищ, що дійшли сюди у формах бароко. Активні дипломатичні відносини Росії та Польщі в часи правління Катерини II пожвавили розвиток художніх контактів [20; с. 7, 23]. Завдяки князю Станіславу Понятовському (1754–1833), племіннику останнього короля Речі Посполитої, високоосвічений людині і колекціонеру, в Росії опинився Сальватор Тончі (1756–1844) – по-ренесансному обдарований художник, музикант і поет, який став помітною і своєрідною постаттю культурного життя перетину XVIII–XIX століть. До числа тих, про кого у Петербурзі могли узнати від поляків, належав і Тома де Томон (1754–1813). Найвидатніший діяч польської культури, перший польський критик і історик мистецтва, архітектор-аматор Станіслав Костка Потоцький (1755–1821) рекомендував Вінченцо Бренну (1745–1820) російському імператору Павлу Петровичу (1796–1801 рр.).

Після приєднання краю до Росії (1793 р.) польське дворянство зберегло свій привілейований статус і навіть збільшило свою владу над підданими селянами, а польська культура на українських землях під Росією зберегла і зміцнила своє панівне становище.

Однією із нечисленних дворянських садиб, що, хоча і в дещо зміненому вигляді, але збереглась до наших часів, є резиденція Ганських у селі Верхівня (Житомирська обл.). Садиба унікальна не тільки своєю архітектурою, але й перебуванням у ній в 1847–50 рр. знавкою особистості світової літератури – видатного французького письменника Оноре де Бальзака (1799–1850). Ця подія залишила свої сліди в літературних спогадах сучасників, державних архівах країни та збагатила Верхівню цінними культурно-історичними реліквіями. Особливий інтерес представляє багата епістолярна спадщина Бальзака («Лист про Київ», кореспонденція з Л. Сервіль, Е. Ганською та багатьма іншими), що містить велику кількість згадок про його подорожі на Україну і зокрема Верхівню. Вони дають можливість відтворити специфіку епохи, побачити очима досвідченого парижанина уклад життя в заміській резиденції великих магнатів.

На Україну славетний романіст приїздив декілька разів. Він зокрема писав: «Після того, як я побачив Рим католицький, я відчув наполегливі бажання побачити Рим православний. Петербург – ще місто-немовля, Москва тільки що досягла зрілого віку, а Київ – це вічне місто Півночі».

Цікавими на тему резиденції Ганських є враження Бальзака, який перебував там у жовтні 1847 року: «Я побачив якусь подобу Лувра або грецького храму, позолоченого заходом сонця і пануючого над долиною... Верхівня вважається найрозкішнішою садибою на

Україні, яка є такою ж великою, як Франція». У захваті від розмаху російсько-польського побуту Бальзак зокрема писав: «У Верхівні можна мати у себе дома всі різновиди промисловості: тут свій пекар, оббивач, кравець, швець, прикріплений до садиби. Я розумію тепер потребу в трьохстах дворових, про яких говорив мені в Женеві покійний пан Ганський, до послуг якого був цілий оркестр».

Точна дата зведення розкішного класицистичного палацу не відома. Польський дослідник Р. Афтаназі припускає, що він був споруджений лише після шлюбу В. Ганського з Е. Ржевуською в 20-х роках XIX ст., за проектом французького архітектора Блеріо. Палацова композиція складається із головної двоповерхової будівлі і фланкуючих її одноповерхових флігелів, що утворюють біля палацу просторий двір. У цей самий час, або трохи пізніше були зведені розташовані в межах парку домашня церква, оранжерея та «мисливський павільйон».

Спіральні сходи лівого бічного крила палацу ведуть на другий поверх, де розташовано приміщення, в яких проживав Бальзак. У листопаді 1847 року він повідомляє своїй сестрі: «Маю чудові апартаменти: вітальню, кабінет і спальню; кабінет з рожевого алебастру, з каміном, розкішними килимами і зручними меблями, вікна цілі, зі скла без станіолі, так, що я можу охопити поглядом увесь пейзаж. Можеш собі уявити, що то є за Лувр та Верхівня, де є п'ять чи шість апартаментів такого роду для гостей». Саме тут Бальзак закінчував титанічну працю всього свого життя – «Людську комедію», що хронологічно охоплює історію Франції 1816–48 років. Перебуваючи у Верхівні (жовтень 1847 – січень 1848), Бальзак працював також над драмою «Мачуха», повістю «Утаемничений», дорожніми нотатками про поїздку на Україну, що отримали називу «Лист про Київ» та, на жаль, так і не були закінчені.

У 1841 р. після хвороби В. Ганського помирає, а 2 березня 1850 р. в костелі св. Варвари в Бердичеві Оноре де Бальзак та Евеліна Ганська обвінчалися.

Мал. 1. Палац Ганських у Верхівні. Фото автора

У першій половині ХХ ст. парк та будівлі, що збереглися, були передані Сільськогосподарському технікуму (зараз – Верхівнянська філія Житомирського агротехнічного коледжу). У 1959 р. у приміщеннях палацу, де жив Оноре де Бальзак, було створено музей. У меморіальних кімнатах зібрано предмети обстановки того часу, книги, картини, рисунки. У 1970–75 рр. були проведені ремонтно-реставраційні роботи, під час яких з максимальною точністю було відтворено інтер’єри з їх первісним забарвленням і декором, відреставровано фасади, була упорядкована територія садиби.

Резиденція Ганських у Верхівні відноситься до найбільш визначних палацово-паркових ансамблів класицизму в Україні. Архітектурно-мистецька вартість ансамблю ставить його в один ряд з найкращими зразками стилю, що були та є на теренах Польщі та України.

Серед володарів маєтків, яких вирізняв високий рівень освіченості, варто відзначити власника Богуславського, Корсунського і Канівського староств князя Станіслава Понятов-

ського – одного із найбагатших землевласників у Європі, політичного і громадського діяча, колекціонера, популяризатора неоготики і пейзажного парку. Помічником князя у реалізації його ідей щодо господарчої активізації просторих українських земель був французький художник, мандрівник і мемуарист XVIII століття Жан-Анрі Мюнц (1727–1798). Художника відзначала енциклопедична освіченість: він добре знав геологію, мінералогію, гірничу справу, топографію, ботаніку, сільське господарство.

Згідно з даними Ю. Мицика, Мюнц бачив багатьох відомих історичних осіб, зокрема зустрічав і супроводжував майбутнього імператора Російської імперії Павла I, який інколи перебував у Європі (тоді разом з Мюнцем були відомий польський політичний діяч князь Адам Чарторийський та воєвода Юзеф Стемпковський). З кожної подорожі художник привозив створені ним альбоми малюнків, виконаних у реалістичній манері. Майже кожен із них супроводжували щоденникові нотатки. Щодо України, то Мюнц створив 305 малюнків, що відтворювали її населені пункти з притаманною їм специфікою забудови та типологією споруд. Саме завдяки Мюнцу збережено інформацію про втрачені українські ландшафти у багатьох місцевостях, окремі пам'ятки історії та архітектури [12].

У десятирічному віці (1764 р.) Понятовський був присутній як офіційна особа на коронації Станіслава-Августа і відрекомендованій польському сейму як майбутній спадкоємець польської корони. Згідно з бажанням дядька, юний князь отримав близьку освіту. Спеціально для нього було створено пансіонат, де викладали італійські монахи. У 1766–69 рр. юний принц навчався у школі лицарів, а з 1769 р. додатково вивчав військові науки. У цьому ж році п'ятнадцятирічний князь здійснює свою першу подорож країнами Європи, зокрема відвідує Віденсь, Париж, Лондон, де долучається до збирання предметів старовини, етнографічних раритетів та творів мистецтва, зав'язує знайомства з видатними вченими-природознавцями, географами, археологами та відомими мандрівниками.

Мал. 2. Палац С. Понятовського у Корсуні. Фото автора

Літня корсунська резиденція князя С. Понятовського наприкінці XVIII ст. вважалась найрозкішнішим в Україні магнатським маєтком. Старостинське право на Корсунь племінник останнього польського короля купив 12 травня 1780 року. За даними Т. Полякової, з урахуванням захоплення князя було зведено і палацово-парковий ансамбль у Корсуні (1787–89 рр., архітектори Жан-Анрі Мюнц, Ян-Дісіор Ліндсей). Зокрема у кімнатах і в центральній двосвітній залі були зроблені спеціальні ніші, де за склом стояли скульптури з князівського зібрання. Поміж парними колонами переходної ордерної галереї, що з'єднувала головний палац з флігелем, у парку, який тоді розташовувався на 3-х островах навколо палацу, на скелях і в палацових кімнатах стояли античні скульптури. Античні храми нагадували і розташовані у парку оранжерея і альтанки [16]. До складу палацового ансамблю входили

дили: кам'яний двоповерховий палац, ордерна галерея з 18 парами колон, три цегляні флігелі та дві стайні.

Дактиліотека (зібрання гем і камей) князя була однією із найвідоміших у Європі. У 1794 р. вона налічувала 116 гем, у 1799 р. – 150, а в 1821 р. – 2 тис. різьблених каменів. Після смерті Понятовського дактиліотеку було розпродано з аукціону (1839 р.).

Навесні 1787 р. у Каневі відбулась зустріч імператриці Катерини II і короля Станіслава Августа, після якої 9 травня польський двір перебрався у Корсунь. Один із придворних пошту польського короля Казімеж Платер згадує про розкішну ілюмінацію «у ніч з 10 травня 1787 року, коли й будинки, й мости, й каскади, й скелі, а на них виставлені статуї, альтанки, густо прикрашені лампочками різних кольорів, розкидані на скелястих островах сади, вміло вписані у природний ландшафт. Корсунь не йшов ні в яке порівняння із штучними Повонзеком, Мокотовом або Аркадією». У палаці грала італійська капела, влаштовувалися розваги в саду і поїздки до легендарної «Дівочої могили».

11 травня стало відомо, що граф Фалькенштейн (дорожне ім'я імператора Йосипа II) знаходиться поблизу Корсуня і, згідно з наказом короля, Понятовський їде до нього з ескадроном кавалерії. У павільйоні на одному з островів на Рoci імператор Йосип II мав приватну бесіду з королем, що тривала майже годину [15].

З 1799 р. Корсунським маєтком володіє родина найянініших князів Лопухіних. Після дійсного таємного радника, міністра юстиції князя Петра Васильовича Лопухіна (1799–1827 рр.) спадкоємцем став його син Павло, котрий в 1835–73 рр. постійно жив у Корсуні.

Окрім зібрання творів мистецтва, у палаці знаходилась і археологічна колекція. Закінчивши у 1830–40 рр. перебудову палацового ансамблю, найянініший князь Павло Лопухін прийняв рішення скуповувати у місцевого населення стародавні речі, котрі вони знаходили під час господарських земельних робіт [16].

Одним із найцінніших зібрань у Корсунському палаці була князівська бібліотека, комплектація якої здійснювалась за вказівками князя Павла Петровича. Перелік тем, за якими підбирались книги, свідчить про широту інтересів її власника. Це, зокрема, книги з мистецтва, юриспруденції, географії, сільського господарства, архітектури, геральдики, геології, а також енциклопедії, художня література тощо. Відомо, що бібліотекою користувались такі відомі люди, як український вчений-криміналіст та історик права Олександр Федорович Кістяківський (1833–85) та видатний український історик, археолог та етнограф Володимир Боніфатійович Антонович (1834–1908).

Як улюблене місце Тараса Григоровича Шевченка історичну цінність представляє також корсунський парк. У його тінистих алеях, під розлогим каштаном, на горі Янталці, мальовничих берегах річки Рoci він любив малювати, співати, відпочивати, спілкуватися з мешканцями Корсуня, гостюючи тут влітку 1859 року в родині свого троюрідного брата і свояка Варфоломія Григоровича Шевченка під час подорожі по Україні. У своїх «Споминках про Тараса Шевченка» він зокрема згадував: «...Вставав дуже рано, о четвертій годині. Встане й зараз у сад; а сад у Корсуні (маєток князя Лопухіна) дуже, дуже хороший! Раз, що місце само по собі з природи дуже гарне, а до того князь не пожалів грошей, щоб розвести свій сад на дивовижу! Вибере, було, Тарас у цьому саду який найкращий куточек і змалює його на папір. Здається, не залишив він ні одного куточка в саду, щоб не змалювати його у свій альбом». Саме тут він створив такі малюнки: «В Корсуні», «Понад Россю», «Дерева», «Узлісся», «Лопухи та інші начерки», «Дуб», що увійшли до його Корсунського альбому (1858–59) та зберігаються в Державному музеї Т. Г. Шевченка у Києві [5].

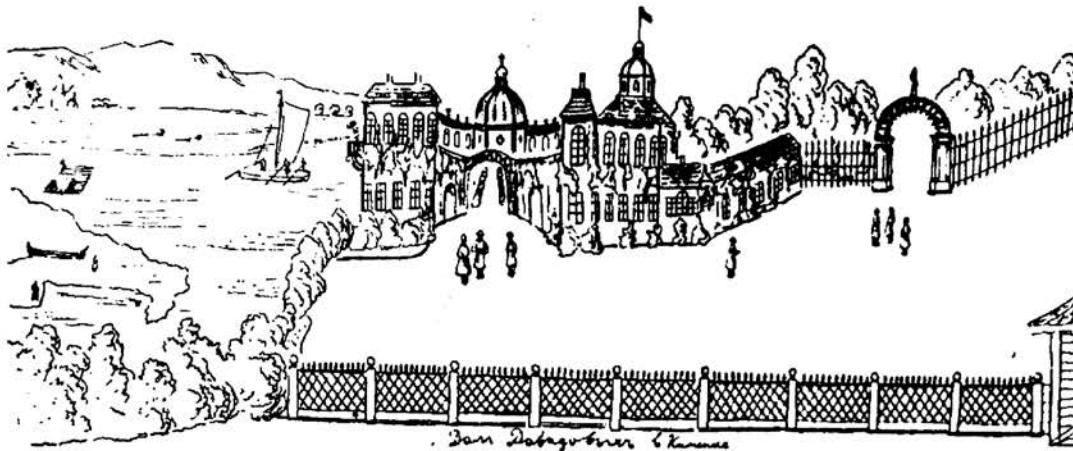
Не полишив Тарас Шевченко у Корсуні і поетичної творчості, він написав тут кілька віршів, котрі, за свідченням І. С. Нечуя-Левицького, поширювались у рукописах по навколошніх селах, дійшли і до Стеблєва.

Після війни 1812 р. багато дворян-військових Російської імперії у складі діючої армії побували в Європі. Порівняння її демократичних засад з порядками у власній країні спри-

чинило захоплення модними на той час масонськими ідеями. Масонські ложі та таємні політичні гуртки породили революційну змову проти існуючого ладу, яка вилилася у знамените повстання 1825 року, що пізніше отримало назву повстання декабристів. Український варіант цього руху мав коріння на Київщині. Члени Васильківської управи Південного товариства, відомі пізніше як герой-мученики, Muравйов-Апостол, Бестужев-Рюмін, Пестель саме на Київщині обговорювали майбутню конституцію демократичної Росії (згідно з колективною працею [7]).

Одним із осередків революційного руху декабристів на початку XIX століття була Кам'янка (Черкаська обл.), де діяла Кам'янська управа Південного товариства декабристів, очолювана полковником у відставці Василем Львовичем Давидовим та бригадним генералом Сергієм Григоровичем Волконським. Тут, у маєтку матері В. Л. Давидова, Катерини Миколаївни, бували декабристи: П. І. Пестель, С. І. Muравйов-Апостол, М. П. Бестужев-Рюмін та інші. На таємних зборах вони обговорювали питання діяльності Кам'янської управи, вирішували головні напрямки революційної програми Південного товариства. У 1823 році тут було ухвалено рішення про знищенння царської сім'ї, у 1824 році обговорювався план Бобруйського повстання (за матеріалами [22]).

Дім Давидових, що об'єднав дві знамениті сім'ї – Раєвських і Давидових, вважався одним з найбільш культурних у тогоджній Росії. Глава сім'ї Катерина Миколаївна Давидова – була жінкою впливовою, з сильним характером. У своєму величезному маєтку, що охоплював майже весь Чигиринський повіт, вона була повновладною господинею. У день її іменин гости приїжджають навіть із Петербургу. Всі мешканці Кам'янки були людьми незвичайними, вирізняються моральними достоїнствами, розумом та освітою. Прийом гостей і розкішні бали нерідко приховували таємні наради людей, пов'язаних спільністю політичних прагнень.

Мал. 3. Палац Давидових у Кам'янці (за матеріалами В. Дюміна [6])

Ансамбль садиби включав декілька споруд: палац (не зберігся), Зелений будиночок, збудований на замовлення В. Л. Давидова на початку XIX ст., грот (кінець XVIII ст.), водяний млин (1825 р., проект В. Л. Давидова), конюшні та інші. Збереглися відомості, що декабристи, перебуваючи в Кам'янці, збиралися у старому будинку садиби, що стояв у верхній частині парку і до наших днів не зберігся. Опис зовнішнього вигляду цього будинку знаходимо в «Щоденнику» Райдаровського – службовця канцелярії генерала Репніна: «Дом Давыдовых в Каменке обширный, построенный разными зигзагами, некоторые части были в два этажа, и видно было, что его перестраивали и пристраивали несколько раз. Это было нечто вроде древнего рыцарского замка, недоставало только подъемного моста при въезде и звуков рога замковой стражи» (за матеріалами В. Дюміна [6]).

Кам'янська садиба об'єднала імена двох найвизначніших російських художників, що належали до різних поколінь і різних галузей мистецтва. У 1820–22 рр. тут бував О. С. Пушкін.

шкін, а в 1865–93 рр. у Кам'янку приїздив П. І. Чайковський і тривалий час гостював у своєї сестри – дружини Л. В. Давидова [21].

4 грудня 1820 року Пушкін писав Гнедичу: «Вот уже восемь месяцев, как я веду странническую жизнь... Был я на Кавказе, в Крыму, в Молдавии, и теперь нахожусь в Киевской губернии, в деревне Давыдовых, милых и умных отшельников, братьев генерала Раевского. Время мое протекает между аристократическими обедами и демагогическими спорами. Общество наше, теперь рассеянное, было недавно – разнообразная и веселая смесь умов оригинальных, людей известных в нашей России, любопытных для незнакомого наблюдателя. Женщин мало, много шампанского, много острых слов, много книг, немного стихов». Складаючи вірші, поет любив усамітнюватись у гроті, де потім працював Чайковський (у свій час це була літня столова). Згідно з матеріалами Е. Чорної, тут були написані «Кавказький бранець», ліричні поезії – «Нереїда», «Редеет облаков летучая гряда», «Аделі», начерки «Братів-розвійників» [22].

З ім'ям видатного російського письменника Івана Андрійовича Крилова (1769–1844) пов'язана садиба у селі Козацьке (Черкаська обл.), де він жив у 1798–1800 рр. (за даними колективної праці [14]).

Творчим середовищем для художника Михайла Врубеля стала мотовилівська садиба Я. В. Тарновського (рідного брата власника Качанівки). Давню садибу у Мотовилівці (Київська обл.), яка належала воєводі київському Яну Аксаку, було куплено наприкінці 1860-х рр. У 1887 р. тут жив і працював Михайло Врубель. У Мотовилівці він займався ескізами до Володимира, підкреслюючи в листі до сестри, що робить не шаблони, а творчу роботу, тому що обстановка найсприятливіша. Для сільської церкви маєтку в Мотовилівці Врубель намалював образ «Моління про чашу» [18].

мал. 4. Резиденція у Мотовилівці. Копія В. Маланюк з літографованого малюнка Н. Орди (N. Orda. Album widokow krajowych. –Warszawa: Lit. M. Fajansa, 1875–1880).

Славнозвісний дендропарк «Олександрія» у 1813 р. відвідав поет Гаврило Романович Державін (1743–1816), у 1821 р. – Олександр Сергійович Пушкін (1799–1837), у 1824 р. – декабристи Павло Іванович Пестель (1798–1826), Сергій Іванович Муравйов-Апостол (1796–1826), Михайло Павлович Бестужев-Рюмін (1803–1826), у 1845 і 1847 рр. – Тарас Шевченко (за матеріалами Ю. Клименко та А. Клименко [9]).

Невеликий відокремлений сад засвідчував про тіsnі зв'язки господарів Білої Церкви (Київська обл.) Браницьких з царською родиною, члени якої часто відвідували «Олександрію» і висаджували дерева (наприкінці їх було близько 30). Кожне таке дерево мало свою огорожу, на якій було закріплено позолочену царську корону. Перше посадив Микола I, а

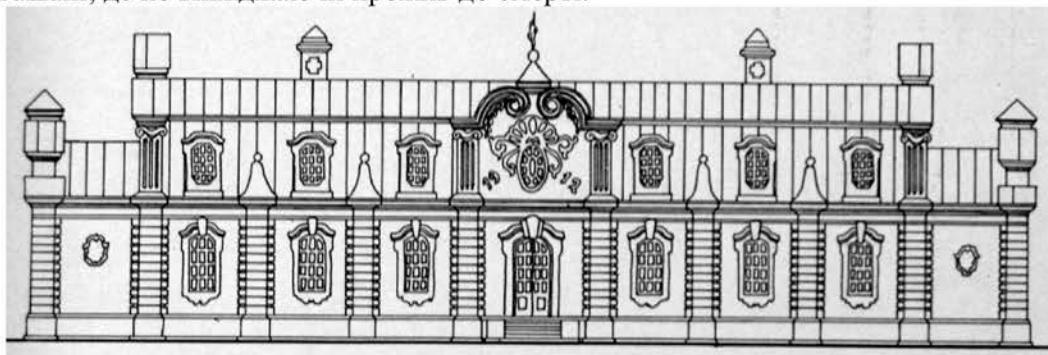
останнє – цариця Олександра Федорівна, дружина Миколи ІІ. Доріжка, яка йшла вздовж східної межі ділянки іменних дерев, називалася імператорською (там само [9]).

Заслуговує на увагу і садиба у Кагарлику (Київська обл.), який до 1793 року належав польському графу Яну Яцеку Амору Тарновському. Після приєднання Правобережної України до Росії (1793) Катерина ІІ дарує Кагарлицький маєток статс-секретареві Дмитру Прокоповичу Трощинському (1754–1829). У часи правління Павла І він залишився на цій посаді, а також став сенатором. Олександр І призначив його членом Державної ради, головним директором пошт, пожалував у дійсні радники, дав йому пост міністра наділів. У 1812 р. полтавське дворянство обрало Дмитра Трощинського губернським маршалом. У 1814–17 рр. Трощинський був міністром юстиції Росії, після чого пішов у відставку.

У 1800 р. коштами Д. П. Трощинського в Кагарлику було зведено Святотроїцьку церкву. Відомий художник Володимир Лукич Боровиковський (1767–1825) намалював для неї ікону «Таємна вечеря». У 1808–11 рр. навпроти церкви були споруджені: двоповерховий палац на 23 кімнати та зали, флігелі та господарські будівлі. Інтер'єри палацу, збудованого за безпосередньою участі Трощинського, були гарно оздоблені. У палаці було бюро французької королеви Марії Антуанетти (1755–1793), яке від польського короля Станіслава Августа Понятовського потрапило до Катерини ІІ, а вона подарувала бюро Д. П. Трощинському. Серед портретів – виконаний В.Л. Боровиковським портрет господаря, який зараз експонується у Національному художньому музеї України. Усього в маєтку знаходилося понад 700 творів мистецтва [9].

Після смерті Д.П. Трощинського Кагарлицький маєток успадкував його родич – генерал-ад'ютант Андрій Трощинський (1774–1852). З його ім'ям дослідники Ю. Клименко та Г. Миронова пов'язують розквіт садиби та будівництво навколо неї парку. Микола Гоголь, який відвідав Кагарлик у 1851 році був вражений красою парку, наявністю бібліотеки на 12 тисяч томів, оригіналами робіт Рубенса та Мікеланджело, копіями 210 грецьких і 523 римських скульптур [8].

Двічі за всю історію свого існування с. Ташань (Київська обл.) належало одним із найвищих посадових осіб Російської імперії. Заснував садибу в Ташані у 1775 р. граф Петро Олександрович Румянцев-Задунайський (1725–96), що вперше відзначився під час Семирічної війни з Прусією (1756–63). З 1764 до 1796 рр. він – президент Другої малоросійської колегії та генерал-губернатор Малоросії. Під час російсько-турецької війни 1768–74 рр. війська, очолювані Румянцевим, розбили турків у кількох битвах. За перемогу на річці Кагул у 1770 р. Петро Олександрович став генерал-фельдмаршалом. З 1789 року він оселився у Ташані, де не виїжджуючи прожив до смерті.

Мал. 5. Проект служб в маєтку К. Горчакова в Ташані, арх. А. Білогруд, 1912 р

Після смерті генерал-фельдмаршала Ташанський маєток належав спочатку його сину Сергію Петровичу Румянцеву (1755–1838), потім – правнуку Миколі Павловичу Голіцину (1816–72). М. П. Голіцин влаштував розкішний маєток, який займав площа понад 100 га, та включав до свого складу палац, театр, велику кількість службових приміщень (комори, стайні, кошари, пральню, флігель) та природно-етнографічний музей. У Ташані тривалий

час зберігалися архіви П. О. Румянцева-Задунайського. У 1853 р. Голіцин пожертвував їх Військово-науковому архіву Головного Штабу, а в 1868 р. – Імператорській публічній бібліотеці.

У 1870 р. садиба переходить у володіння князя Олександра Михайловича Горчакова (1798–1883), котрий з 1856 р. протягом 20 років працював міністром іноземних справ Росії, з 1862 р. він – віце-канцлер, а з 1867 р. – державний канцлер [9].

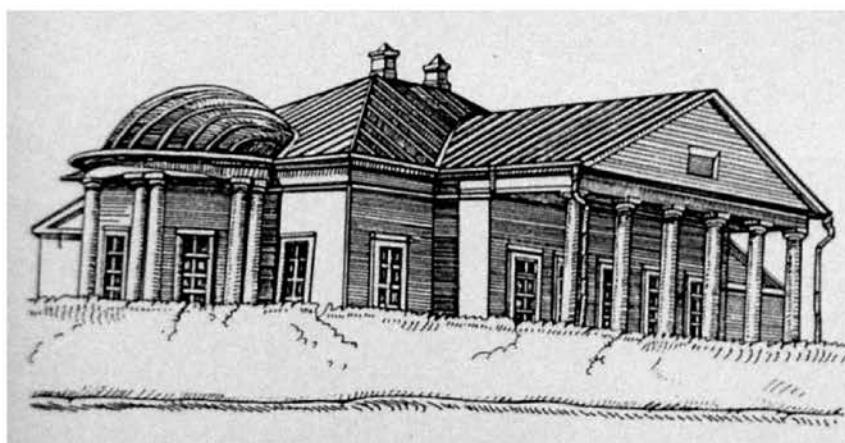
Цікавою як за архітектурою окремих споруд, так і історичними спогадами була садиба Кирила Григоровича Розумовського (1728–1803) в Яготині (Київська обл.), зведена в 1802–1806 роках за проектами архітектора Адама Менеласа (1753–1831). Будівництво здійснював місцевий архітектор Годегардт. До складу садиби входили розташовані на березі озера Супій панський будинок, флігелі, кабінет графа, бібліотека, домашня церква і просторий парк, куди вела велика парадна брама.

За свідченням мистецтвознавця М. Врангеля, «тільки великі поміщики часів Катерини II, головним чином її фаворити, могли створити чарівні казки із своїх маєтків, що не тільки не поступались, а часом і переважали грандіозними витівками те, що було зроблено в ту ж епоху на Заході» [2]. Одним із таких фаворитів був Кирило Григорович Розумовський, граф, гетьман Малоросії, пізніше генерал-фельдмаршал.

Син реєстрового козака Григорія Розума Кирило у 15-річному віці був викликаний до Петербурга братом Олексієм, наближеним до імператриці Єлизавети Петрівни. У 1744 р. брати Розумовські отримують графський титул, через два роки Кирило Розумовський стає президентом Академії наук, а в 1750-му після формального обрання – гетьманом Малоросії.

З переходом садиби 1820 р. у власність князя Миколи Григоровича Репніна-Волконського (посаг його дружини В. О. Розумовської), маєток у Яготині став осередком культурного життя. Тут бували М. В. Гоголь, Т. Г. Шевченко, інші відомі письменники й художники [11].

За інформацією В. Георгієвського [3], в садибі знаходилась величезна бібліотека, яка налічувала від 30 до 40 тисяч книг, написаних переважно французькою мовою, серед них зустрічались і рідкісні видання. В картинних галереях палацу можна було побачити полотна великих європейських живописців, портрети пензля Д. Левицького, В. Боровиковського, Ф. Рокотова, чимало рідкісних старовинних гравюр.

Мал. 6. Флігель в садибі Розумовських-Репніних у Яготині

Усі Репніни прихильно ставилися до творчості Т.Г. Шевченка, цінували його художню майстерність. У липні 1843 року Великий Кобзар відвідав Яготин двічі, а з жовтня 1843-го по січень 1844-го проживав у флігелі князівського палацу, стіни якого прикрасив власними малюнками, користувався бібліотекою Репніних, малював портрети та краєвиди, писав твори. З мистецьких творів Шевченка, виконаних у Яготині, відомі дві копії портрета

М. Г. Репніна, груповий портрет дітей князя, а також автопортрет, подарований В. М. Репніній. Тут поет записав народну пісню «Соколе, мій чоловіче», написав поему «Тризна», присвячену В. М. Репніній. Про свої враження від перебування у гостинній родині Репніних Шевченко згодом писав: «Усі дні моого перебування колись в Яготині є й будуть для мене низкою чудових спогадів».

За даними дослідника І. Рибакова [17], навіть поверхове знайомство з яготинським архівом Репніних вражає рідкісним багатством надзвичайно коштовного і дуже різноманітного матеріалу. За свою структурою архів поділяється на декілька окремих великих частин: 1) папери Розумовських; 2) папери кн. М. В. Репніна-старшого; 3) папери М. Г. Репніна («малоросійського генерал-губернатора»); 4) папери молодшого покоління Репніних.

Найбільшу частину архіву складають папери Розумовських, в яких здебільшого зустрічаються справи приватного характеру: по землеволодінню, по розподілу власності поміж нащадками. Цінність паперів Розумовських полягає у тому, що вони дають можливість відтворити історичну картину вотчинного господарства XVIII ст. з усіма його неодмінними юридичними атрибутиами.

Папери графа О. К. Розумовського, що був попечителем Московського університету і міністром народної освіти в 1810–16 рр., мають багато різноманітного матеріалу для історії освіти й характеристики культурних течій епохи; «масонские дела» займають 4 теки, є ціла збірка масонської літератури.

У паперах старшого Репніна – фельдмаршала Миколи Васильовича – жива історія російської дипломатії XVIII ст., адже він був видатним учасником дуже важливих подій. Зокрема в 60-х роках Репнін, як «полномочний министр» Катерини II, організовував прихильний до Росії дисидентський рух у Польщі; в 1770–74 і в 1789–91 рр. командував арміями в «Турецьких війнах» і диктував туркам умови договорів у Кучук-Кайнарджи (1774) і в Галаці (1791); в 1775–76 рр. був посланником у Константинополі; наприкінці війни з Австроїєю за так зване «баварське наслідство» примусив її до Тешенського договору (1779); в 1798 р. він робив вдруге дипломатію у Відні й Берліні вже за царя Павла, виконуючи його наказ відтягти Прусію від дружби із республіканською Францією.

Папери молодшого Репніна цікаві для історії першої половини XIX ст. Князь Микола Григорович Репнін був онуком фельдмаршала Миколи Васильовича Репніна по матері, а по батькові він звався Волконським; з наказу царя Павла в 1801 р. він одержав прізвище Репніна, був одружений з дочкою графа О. К. Розумовського. За М. Г. Репніна й було сформовано в 30-х роках XIX ст. Яготинський архів [17].

Висновок. Результати проведеного аналізу дозволяють зробити висновок про те, що окрім значної архітектурно-художньої цінності, садибно-паркові утворення Київщини кінця XVIII–XIX століть становлять також інтерес і як історичні об'єкти, що пов'язані з революційним рухом декабристів (Кам'янка) та життям відомих українських, польських, російських та французьких письменників, поетів, вчених, композиторів та художників. Серед них зокрема: О. де Бальзак (Верхівня), Ж. –А. Мюнц (Корсунь), Т. Шевченко (Корсунь, Яготин), М. Грабовський (Олексandrівка), О. Пушкін та П. Чайковський (Кам'янка), І. Крилов (Козацьке), М. Врубель (Мотовилівка).

ЛІТЕРАТУРА

1. Aftanazy R. Materiały do dziejów rezydencji. Dawne województwo kijowskie. – t. XIa, 1993.
2. Врангель Н. Старые усадьбы: Очерки истории русской дворянской культуры. – СПб.: «Нева», ИТД «Летний сад», 1999. – 320 с.
3. Георгиевский В. Яготин // Столица и усадьба. – 1914. - №3. – С. 1–5.
4. Гроссман Л. Бальзак в России // Литературное наследство, т. 2, М. 1937, № 31–32.
5. Давиденко Г. Жива окраса Корсуня // Корсунський часопис. – 1999. – №9–10. – С. 39–42.
6. Дюмін В. Будинок Давидович у Кам'янці // Пам'ятники України. – 1970. - №4. – С. 35–36.

7. Київщина: Із минулого в майбутнє / В. І. Власенко, Н. І. Конотопець, А. І. Наджос, Г. А. Савельєва; Г. А. Теремко (упорядник); Б. О. Архипенко і др. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 215 с.
 8. Клименко Ю., Миронова Г. Перлина садово-паркового мистецтва // Міське господарство України. – 1994. – №2. – С. 34–35.
 9. Клименко Ю., Клименко А. Старовинні парки Київщини. – К: Журнал «Квіти України», 2003. – 62 с.
 10. Козюлин В. Композиционные приемы в архитектуре второй половины XVIII – нач. XIX вв.: Дис... канд. арх-ры: 18.00.01. – К., 1954.
 11. Маланюк В. Історіографія садиби Розумовських-Репніних у Яготині // Українська академія мистецтва: Дослідницькі та науково-методичні праці. – К., 2001. – Вип. 8. – С. 221–229.
 12. Мицик Ю. Жан-Анрі Мюнц та його опис Правобережної Наддніпрянщини XVIII ст. // Корсунський часопис. – 1999. – №9–10.
 13. Ожегов С. История ландшафтной архитектуры: Краткий очерк. – М.: Стройиздат, 1993. – 240 с.
 14. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР: В 4 т./ Будівельник. – К., 1986. – Т. 4. – 375 с.
 15. Полякова Т. Станіслав Понятовський // Корсунський часопис. – 1995. - № 2. – С. 23–28.
 16. Полякова Т. Доля колекцій творів мистецтва та бібліотеки Корсунського палацу // Корсунський часопис. – 1999. – №9–10 – С. 43–49.
 17. Рибаков І. Яготинський архів Репніних // Червоний шлях. – 1924. – № 7. – С. 218-222.
 18. Родичкін І., Родичкіна О. Сад і культура України // Хроніка 2000. – 2001. – № 41–42. – С. 48–141.
 19. Родичкіна О., Родичкін І. Тарас Шевченко та українська садиба XIX століття // УТОПІК. Вісник. – 1998. – №2. – С. 38–46.
 20. Свирида И. Между Петербургом, Варшавой и Вильно: Художник в культурном пространстве. XVIII – середина XIX в. – М.: ОГИ, 1999. – 360 с.
 21. Старовинні парки України загальнодержавного значення: Довідник / Уклади: Клименко Ю. О., Кузнецов С. І., Черняк В. М. Ч. I: Полісся і Лісостеп. – Тернопіль: Мандрівець, 1996. – 106 с.
 22. Черная Е. Каменка // Советская музыка. – 1949. – № 6. – С. 23–31.
-